

**Вера Вратуша**  
Универзитет у Београду  
Филозофски факултет

УДК: 316.42  
*Прейходно саопишење*  
Примљено: 30. 11. 2011.

## ЧЕКАЈУЋИ КАПИТАЛИЗАМ ИЛИ АНТИКАПИТАЛИСТИЧКИ МИСЛЕЋИ И ДЕЛАЈУЋИ? <sup>1</sup>

*У овом раду се изражи одговор на саморефлексивно питање које себи индивидуално и колективно постављају социолози, као типични идеолошки представници високо образоване ситне буржоазије, у околностима системске кризе хиџер акумулације капиталала у светским размерама: да ли је мој/наш задатак, да допринесем/о нормализацији и легиимизацији довршавања рестаурације (нео)колонијалног капитализма у бившим земљама реално постојеће социјализма Другог света, народних демократија Трећег света и периферизованих држава благодати Првог света, или је мој/наш задатак криптичко промишљање досадашњих недовољно усвојених покушаја укидања капиталистичких односа израбљивања најамног робља и перманентних рајова империјалистичког освајања и разарања животног средине за приватни профит, у циљу зналажења и примене усвојених облика колективног самоуправног владавања друштвеним производним снама човечанства и размене материје са природом као властим неорганским шелом?*

Кључне речи: социјализам, капитализам, класна подела рада, елита, буржоазија, саморефлексивност

### Увод

У реклами за књигу *Чекајући капитализам* издавач истиче да је то „капитална ... обухватна и темељна“ студија, објављена у библиотеци резервисаној за „врхунске националне научне домете и репрезентативна синтетичка ауторска достигнућа (Нова издања Службеног гласника, 2011). Ову књигу доиста красе изричито, конзистентно и систематски формулисана теоријско-методолошке и историјско-структуралне претпоставке истраживања промена

<sup>1</sup> Овај рад је део истраживачког пројекта број ОНИ 179035 „Изазови нове друштвене интеграције у Србији: концепти и актери“ који остварује Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, уз финансијску подршку Министарства за образовање и науку Републике Србије.

класних односа у Србији од половине 19 века до наших дана, које су примењене у лонгитудиналним емпиријским истраживањима у последње три деценије. Све ове неспорне похвалне констатације би могле да постану спорне уколико би ове теоријски консеквентно изведене и у емпиријским истраживањима примењене претпоставке биле без даљег преиспитивања посматране и некритички прихваћене као „вредан уџбеник“ (Вујовић, 2011), дакле, као систематизовано и широко прихваћено знање о оптималном теоријско-методолошком приступу истраживању промена класних односа за постизање објективних, валидних, поузданих, целовитих и истинитих истраживачких налаза о класној трансформацији српског друштва крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века. Основни циљ овог рада је да упозори на класну условљеност процене саме могућности достизања поменутих идеала научног истраживања као последице примене различитих, такође класно условљених теоријско-методолошких, историјско-структуралних, те пратећих практично – политичких претпоставки.

Критичко преиспитивање темељних претпоставки *Чекајући капитализам* и понуда алтернативних, биће изведено оним редоследом којим су одговарајуће претпоставке резимиране у синтетизујућим уводним и закључним поглављима књиге, односно даље развијене у појединим поглављима, на трибинама и у интервјуима које су дали поводом објављивања књиге сам аутор, званично позвани коментатори и рецензенти, те самопозвани често анонимни коментатори у електронским медијима:

1) реално постојећи социјализам представља „класно друштво новог типа без унутрашњих потенцијала за друштвене промене“ (Лазвић, 2011: 9);

2) последњих двадесетак година се „ради о крају почетка стварања новог поретка, на рушевинама претходног“ (Лазвић, 2011: 10);

3) историјско – релационо одређење друштвених класа као истовремених структура и колективних делатника који имају „конкурентске“ класне интересе „репродукције“ или „промене релативне позиције у оквиру специфичних структура“ (Лазвић, 2011: 10, 256);

4) регресивна историјска анализа избегава крути детерминизам хронолошке афирмације победника и маргинализације поражених алтернатива (Лазвић, 2011: 11, 256)

5) главне друштвене групе „добитници деблокиране трансформације“ које су се профилисале у Србији после 2000. су економске елите и средња класа (Лазвић, 2011: 256), од којих ова последња недовољно конзистентно подржава тржишне либералне вредности и стога недовољно врши притисак на

владајуће групације да брже крену путем тржишно оријентисаних преображаја економског под-система (Лазић, 2011: 259-60);

б) нижи слојеви, ситни сељаци и мануелни радници, „губитници деблокиране трансформације“, склони егалитаризму, колективизму и ауторитарности, нису у стању да разликују питања системске промене и државног опстанка (Лазић, 2011: 257), фрагментисани су (за разлику од раније атомизованости) и без политичког и синдикалног представљања (Лазић, 2011: 259).

### **1. Какав је класно-друштвени садржај реално постојећег социјализма?**

Прва темељна претпоставка истраживања промена класних друштвених односа јесте појмовно-теоријско одређење затеченог доминантног система односа чија се промена настоји да истражи. Један од рецензена, Сретен Вујовић, истиче да је Лазић „бекетовски интонираним насловом изразио недоумицу о томе да ли смо као друштво изашли из социјализма“ (Вујовић: 2011), не проблематизујући начин на који је Лазић уопште одредио социјализам.

Лазић се наине приклонио оној групацији истраживача темељних класних односа након Октобарске револуције почетком двадесетог века и потоњих социјалних револуција првог таласа широм полуколонизованог, деколонизованог и још увек или поново колонизованог света, који попут групе мађарских аутора (Feher, Heler, Markus: 1984) дефинишу социјализам као „историјски специфичан тип ...начина производње друштвеног живота...утемељен на тотализованој производњи команднопланског производа и на супротностима између колективновласничке класе и само ограничено слободног радништва“ (Лазић, 2011: 18). Овакво пренаглашавање монополистичког обједињавања контроле над подручјима праксе материјалне репродукције, репродукције облика регулисања друштвене интеграције и репродукције облика симболичке комуникације у рукама партијско-државне номенклатуре, прикрива да опстанак класне поделе рада у реално постојећем социјализму, доводи у питање оправданост његовог представљања као квалитативно новог начина производње, различитог у односу на капиталистички начин производње. Тачно је да је главна врлина тумачења реално постојећег социјализма као новог класног начина производње, његова способност да објасни особеност економске циљне функције и механизма саморепродукције класе колективних власника основних средстава за производњу, интеграцију и комуникацију у околностима одсуства својинског права *abusus*-а. Главна мана овог тумачења, међутим, јесте неспособност да објасни не само прогресивну хетерогенизацију и побуржожење нарочито технократске фракције само привидно

монолитне владајуће класе колективних власника (детаљније у Вратуша, 1993а), него и прогресивно ширење и јачање „старе“ предузетничке и „нове“ високо образоване ситне буржоазије, доњег слоја владајуће класе у капиталистичком начину производње, која је структурално заинтересована за довршавање потпуне рестаурације односа капиталистичког приватног власништва, упркос спроведене национализације или подруштвљавања главнине основних услова репродукције, те једно време преовлађујућег централно-планског или командног облика регулације репродукције у свим сферама животне друштвене делатности (детаљније у Вратуша, 1993б). Имајући у виду да је од Октобарске револуције до наших дана капиталистички начин производње био и остао доминантни начин производње у оквиру система светске капиталистичке привреде, није ли примереније да заједно са Лењином облик организације репродукције друштвених односа настао након Октобарске револуције и првог таласа социјалних револуција назовемо „државни капитализам“? Подсетимо се, наиме, да је Лењин користио израз „државни капитализам“ у позитивном смислу у пролеће 1918. Лењин је оправдавао увођење државног капитализма под политичком контролом социјалистичке совјетске републике и „револуционарне авангарде пролетаријата“ или комунистичке партије, у циљу унапређивања централизоване контроле над процесом проширене репродукције и убрзаног развоја производних снага: „... државни капитализам (би) био корак напред у односу на садашње стање (заједничке борбе ситне буржоазије и приватног капитализма и против државног капитализма и против социјализма, прим. В.В.) у нашој (социјалистичкој совјетској, прим. В.В.) републици. Ако би се, отприлике, за пола године усталио код нас државни капитализам, то би био огроман успех и најсигурнија гаранција да ће се за годину дана код нас социјализам дефинитивно учврстити и постати непобедив“ (Лењин, 1918/1975, т. 28: 426-427). Ускоро је уследило увођење „ратног комунизма“ изнуђеног ратним околностима и иностраном интервенцијом подржане побуне монархиста и капиталиста против младе Социјалистичке совјетске републике. Лењин се вратио употреби израза државни капитализам непосредно пре и током новог периода слободнијег деловања тржишних законитости у оквиру тзв Нове економске политике (НЕП) 1921. Званична одлука о НЕП је донета на Десетом конгресу комунистичке партије под утицајем масовних отпора ситног сељаштва колективизацији пољопривредне производње и побуне у Кронштату. Заједно са заменом обавезног откупа прехрамбених производа фиксним порезом у натури, дозвољено је ситним и средњим приватним пољопривредним, занатским и индустријским произвођачима и трговцима да убиру профит на основу комерцијализације произве-

дених вишкова преко планираног фиксног пореза у природи и продајом робе на тржишту, док је совјетска држава наставила да строго контролише банке, спољну трговину и крупну индустрију у државном власништву, примењујући начело личне заинтересованости и одговорности руководиоца. Увођење НЕП и државни капитализам овог пута Лењин приказује као „стратешко повлачење“ у претежно ситносопственичкој пољопривредној земљи са високим процентом неписменог становништва, али и даље инсистира на томе да се ради о различитом типу капитализма, који представља „последњи ступањ капитализма пре развоја социјализма“ (Лењин, 1921/1976, т.34:322-336). Руководство СССР, међутим, ускоро је напустило и државно капиталистичку меру национализације крупне индустрије, уклоњена је забрана иностраних директних инвестиција капитала, обновљено је издавања концесија и спољне трговине у циљу технолошке модернизације индустрије. Овај други период државног капитализма под називом државног капитализма или „мешовите“ привреде са приватним и јавним сектором, у СССР-у је трајао до 1928, када је Стаљин увео Први петогодишњи план а државни капитализам задобио гранични облик централно бирократски командоване планске привреде.

Након Другог светског рата и Стаљинове смрти, у више наврата су нова руководства партије спроводила економске реформе усмерене на јачање елемената тржишта. Ове реформе су показале да државни капитализам, који ограничава али и очувава кључне структурне елементе капиталистичког начина производње, омогућава с протоком времена њихово прогресивно јачање. Стога је погрешна Лазићева тврдња да су законска ограничења приватног власништва и (квази)тржишне економије у реално постојећем социјализму онемогућили репродуковање «класних групација које би могле да иницирају промену друштвеног поретка» (Лазић, 2011: 45). Ову тврдњу демантује стварни развој све крупнијих капиталиста из ситних предузетника и појава приватизације друштвене својине од стране припадника и рођака виших слојева колективно власничке класе још средином шездесетих година.

## **2. Какав је класно-друштвени садржај пост- социјалистичке трансформације**

Друга темељна претпоставка истраживања промена класних друштвених односа јесте појмовно-теоријско одређење настајућег новог доминантног система односа репродукције друштвеног живота. Већ поменути рецензент, Сретен Вујовић (2011), додаје да је Лазић „бекетовски интонираним насловом изразио недоумицу“ и о томе „да ли ћемо, када и како ући у капитализам и о каквом је то капитализму реч: дивљем, политичком, либералном“. Већ по-

менути пропуст да се проблематизује прва претпоставка истраживања промене класних односа - одређење затеченог доминантног система односа, „реално постојећег“ социјализма, овде се понавља као пропуст да се проблематизује одређење самог капитализма, онога што је заједничко свим његовим варијантама, онога што све горе наведене варијанте капитализма и оне које Вујовић није навео, међусобно тесно повезује у хијерархијски систем националних држава неједнаке снаге у оквиру система светске капиталистичке привреде од продуженог петнаестог века до наших дана.

Лазић наине одређује капиталистички начин производње друштва као онај који „почива на супротностима између слободног најамног рада и (искључујућег) приватног власништва над условима репродукције, као и на принципијелној међусобној одвојености основних друштвених подсистема (економског, политичког, културног) (Лазић, 2011:17). На први поглед ово одређење капиталистичког начина производње преузима „класично“ одређење овог начина производње и репродукције друштвеног живота које је усталичио Карл Маркс у својим радовима из области критике политичке економије. Пажљивије анализирање Лазићевог одређења капиталистичког начина производње, показује да оно остаје у оквирима политичке економије као дисциплине која је напустила тле науке и запловила водама апологетске идеологије буржоазије. Основни извор овог остајања у оквирима буржоаске идеологије садржан је у Лазићевом преузимању одређења самог појма капитала од Бурдијеа (Лазић, 2011:32). У тексту под насловом 'Форме капитала' Бурдијеа поистовећује капитал као такав са „акумулисаним радом (у његовој материјализованој форми или 'инкорпорисаној' форми) који када је присвојен на приватној, тј. искључујућој основи од стране неких делатника, тим делатницима омогућава да присвајају друштвену енергију у форми поствареног или живог рада“ (Bourdieu., 1986:46). Из овакве дефиниције је очигледно да Бурдијеа поистовећује капитал са прометном вредношћу већ произведене робе, односно са економским, политичким и културним „ресурсима“ или „богатством“ на нивоу расподеле. Оваква дефиниција капитала пренебрегава да је капитал акумулисани вишак вредности, историјски специфичан однос израбљивања подчињене класе од стране владајуће класе која у свим начинима производње монополише управљачке функције у класној подели рада. Специфично капиталистички однос експлоатације је настао насилним одвајањем непосредних произвођача од средстава за производњу и претварањем њихове радне снаге у двоструко слободну робу која има јединствену употребну вредност, способност да производи вишак вредности неплаћеним вишком рада и радног времена преко властите прометне вредности представљене у надници.

Бурдије, а са њиме и Лазић у мери у којој преузима поистовећивање капитала са прометном вредношћу и економским, политичким или културним „капиталом“, „ресурсом“ или богатством на плану расподеле, запостављају да акумулација овог „ресурса“ почива на иманентно противречном процесу проширене репродукције класне поделе рада у производњи. Свођење капитала на ствар, своди и класну поделу рада на вечну и неизбежну техничку поделу рада, која по познатом исказу Емила Диркема задовољава потребу друштва да једни мисле а други да делају, макар то доводи до закржљавања код конкретних појединаца једне или друге потенцијалне способности свих људи током процеса хетерогенизујућег специјалистичког професионалног образовања (Диркем, 1981:79). Овакво свођење одређења капитала на прометну вредност робе, прикрива суштину акумулације капитала – класни однос приватног присвајања друштвено произведеног вишка вредности, те овековечује класну поделу рада прећутно такође сведену на техничку поделу рада и пратећу функционалну, више или мање заслужену, расподелу друштвених положаја и улога (детаљније у Вратуша, 2010:58-60).

Имајући у виду да гранични облик који је државни капитализам задобио у друштвима реално постојећег социјализма само ублажавао учинке класне поделе рада и робоновчане капиталистичке производње, процес слабљења и потпуног укидања државно капиталистичке контроле структурних елемената капиталистичког начина производње се никако не може назвати «настајање нових структура» (Лазић, 2011: 50). На неколико места Лазић и сам констатује да су „све те постсоцијалистичке земље биле – и остале – део полу/периферије светског система, према Волерстиновој терминологији“ (Лазић, 2011: 52; 62). Пропуштајући да изричито наведе целовито Волерстиново одређење светског система као светског система капиталистичке привреде, Лазић такође пропушта да постави питање нису ли неке „постсоцијалистичке земље“, а међу њима пре свега Србија, доспеле на саму колонијалну периферију овог система (нпр. директна окупација Косова и Метохије од стране НАТО, војне организације транснационалног финансијског капитала)? На другим местима Лазић потпуна напушта теоријско-методолошку и практичко-политичку парадигму анализе унутрашњих противречности историјски специфичних класних начина производње. На таквим местима Лазић прелази на становиште алтернативне модернизацијске парадигме, па тврди да је „Хитлерова деспотија унутар тоталитарног поретка“ формирана „у условима индустријског друштва“ (Лазић, 2011: 47), или да је „трајни демократски дефицит Србије“ и „континуитет ауторитарних политичких режима“ у добром делу пост/социјалистичких земаља, битно условила и обликовала „закасна модернизација,

као процес дугог трајања“ (Лазић, 2011: 55). Управо преименовање довршавања рестаурације односа акумулације капитала (нео)колонијалног типа у друштвима бившег реално постојећег социјализма, у закаснило настајање „модерног“, „демократског“, „индустријског“ система друштвених односа, показује да свођење капитала на економске, политичке и културне „ресурсе“, задржава анализу у оквирима проблема репродукције затечених класних односа, упркос намери аутора да се бави проблемима друштвене промене, настајања доиста нових, алтернативних, облика организације друштвених односа.

### **3. Историјско-релационо одређење појма класе и идентификација конкурентских класних интереса**

Резимирајући свој историјско-релациони приступ истраживању структуралне условљености друштвених процеса, Лазић (2011:10) истиче да овај приступ подразумева одређење саме историјски настале и променљиве друштвене структуре као привремено кристализованог облика класних односа који су резултат „како успешних настојања одређених (друштвених, колективних и индивидуалних) актера да осигурају реализацију властитих интереса, тако и осујећених покушаја супротстављених актера да заштите/остваре своје – конкурентске – интересе.“ Историјско-релациони приступ друштвеним процесима, дакле, подразумева релациони појам класе дефинисане на основу неједнаког односа и стога конкурентских интереса великих група људи према средствима за материјалну репродукцију, политичку структурну интеграцију и културну системску легитимацију друштва. Овакво релационо одређење класе за разлику од ступњевитог, заједничко је како за веберовску тако и за марксистичку теорију промена друштвене структуре. Лазић остаје у оквирима веберијанске традиције мада то изричито негира, критикујући њен методолошки индивидуализам и дескриптивизам и залажући се за методолошки колективизам и аналитичност која настоји да одговори на питање о друштвеним процесима који производе неједнаке тржишне шансе појединаца груписаних у класе на основу емпиријски утврђене диференцијације радних положаја (Лазић, 2011:20). Показатељ Лазићевог остајања у оквирима веберијанског поимања класе јесте чињеница да као кључне конкурентске класне интересе колективних и индивидуалних актера, условљене њиховим конкурентским односом према средствима за генерисање дохотка, моћи и угледа, препознаје само њихов интерес „да репродукују или промене своје релативне положаје унутар одређених структура“ (53; 256). Лазић не уочава или пропушта да помене једини посебни класни интерес који се може уопштити до

универзалног интереса свих људи да се укине класна подела рада као извор свих одређених, историјски специфичних класних структура. Лазић, дакле, с правом критикује прећутну претпоставку веберијанског тржишног заснивања класних односа о почетној једнакости учесника и принципијелној добровољности учешћа у „игри“ једнаке размене на тржишту. Лазић, међутим, и сам остаје у оквирима веберијанског тржишног заснивања класних односа, пошто се зауставља код констатације да „у оквирима класних односа сама правила игре одређују доминантни 'играчи', док подређени не могу напустити игру и опирати за неку другу, у којој би им положај био суштински различит“ (Лазић, 2011:21-22). Заустављање код претходне две констатације, оставља изван видокруга истраживача друштвених процеса теоријску могућност, која у свакој револуционарној ситуација постаје практикована могућност израбљиваних, потлачених и биолошки угрожених, управо да одбију послушност правилима класног друштвеног одношења која их угрожавају, да онемогуће тиме владајуће класе да наставе да примењују стара правила класног одношења, те да истовремено уведу нова правила и институције самоуправног одношења између људи поводом ствари, које укидају саму класну поделу рада и тиме омогућавају развој људских потенција сваког појединца као услов таквог развоја свију.

#### **4. Отвореност „регресивне“ историјске анализе за поражене алтернативе ?**

Лазић у својем истраживању настанка и промена облика друштвених односа од времена успостављања капиталистичког начина производње половином деветнаестог века до покушаја његовог реконституисања на прелазу у нови миленијум, примењује у литератури ређе коришћени, али у последње време све чешће, „регресиван“ историјски истраживачки метод. Насупрот хронолошком методу, Лазићева историјска анализа се креће од актуелних односа „деблокираних“ капиталистичких промена у првој деценији двадесети и првог века „уназад“, објашњавајући их сукцесивно специфичним класним структурама „блокиране трансформације“ у последњој деценији двадесетог века, „самоуправног, либералног и отвореног модела социјализма“ од средине двадесетог века, „закасне“ капиталистичке модернизације па стога слабе индустријске буржоазije (Лазић погрешно тврди да је и „трговачка буржоазija остала трајно неразвијена“) и интервенционистичке државне бирократије од успостављања краљевине јужних словена након Првог светског рата, те класним односима почетком 19 века, дакле у време устанака против Османлијског царства које се и само са закашњењем у односу на западное-

вропске колонијалне и империјалистичке силе, нашло у фази распадања феудалних односа у пољопривреди и успона грађанског друштва. Лазић образлаже одабир ове ређе коришћене „регресивне“ методе, својим настојањем да избегне „крут детерминистички принцип“ хронолошког историјског тумачења које „по правилу прати историјске 'победнике' и искључује (или сасвим маргинализује) поражене алтернативе“ (Лазић, 2011: 11).

Лазићу, међутим, није успело да оствари своју намеру, пошто попут заговорника „хронолошке“ анализе уводи у своју „регресивну“ анализу „крут детерминистички принцип у историјско тумачење“. Порекло потенцијалног детерминизма, наиме, заједничко је како „регресивној“ тако и „хронолошкој“ историјској анализи. Заједнички извор детерминистичког историјског тумачења садржан је у вредносно-идеолошким практичко-политичким претпоставкама које више или мање свесно одабире примењивач било регресивне било хронолошке анализе пре приступања самој анализи промена облика класних односа. Ово претходно опредељење сваког истраживача тиче се тога да ли ће у своје истраживања кренути од претпоставке да је могуће и пожељно да средња класа у Србији врши јачи „притисак ... на владајуће групе да предузму бржи и шири приступ тржишно-оријентисаној трансформацији економског подсистема у Србији“ (Лазић, 2011:260), у преводу, бржем и ширем развоју либерално капиталистичких производних односа, или, напротив, од претпоставке, да високо образована ситна буржоазија, укључујући истраживаче промена класних односа, може и треба да се придружи израбљиваним, потлаченим и животно угроженим групама у самоорганизованим покушајима остваривања универзално ослободилачког пројекта елиминисања класне поделе рада као темеља свих класних, па тиме и свих варијанти капиталистичких, облика израбљивања, тлачења и животног угрожавања.

### **5. Хеуристичка плодност употребе израза политичка и економска елита и средња класа у анализи промене класних односа?**

Рецензент Вујовић (2011) својом тврдњом да је главни допринос Лазићеве књиге „на ваљан начин рехабилитовао класно утемељени приступ друштвеним променама, супротстављајући га становиштима која интерпретирају друштвене стварности редукују на тумачење делатности политичких актера“, пружа поново добар повод за преиспитивање претпоставке да је Лазић у својим новијим истраживачким радовима унапредио властити класно утемељени приступ истраживању друштвених процеса који је примењивао у ранијим радовима. Ближа истини је супротна претпоставка да је Лазићев напор да

допуни свој класни приступ истраживању преображаја друштвених односа из друге половине 1980-их, увођењем у истраживање појма „елите“ од краја 1990-их, резултирао у умртвљивању и деисторизацији, а не у ревитализацији, историјског релационог класног приступа. Несумњива је Лазићева заслуга садржана у чињеници да се једини међу домаћим социолозима упустио у теоријско образлагање и оправдавање овог увођења појма елите. Већина преосталих социолога се без овог мисаоног напора просто укључила у обновљену теоријску моду у домаћим и страним часописима главног тока, избацила из употребе термин „владајућа класа“ и убацила термине „економска и политичка елита“ (статистичке податке о овој појави видети у Вратуша, 2010). Успешном ширењу обновљене теоријске моде појма елите међу социолозима, у материјалном смислу су највише допринеле формулације разних конкурса за финансирање истраживачких пројеката. Познато је да на ове формулације највише утичу класни интереси платежно најспособнијих наручиоца истраживања. На примеру Лазићевог покушаја теоријског објашњења и правдања употребе појмова „политичка и економска елита“ уместо прецизнијег појма „владајућа класа“ (локално компрадорска буржоазија а глобално светска крупна финансијска буржоазија) и „средња класа“ (уместо прецизнијег појма „ситна буржоазија“ ( ситно приватно предузетничка или високо образована за управљачка места у класној подели рада), најбоље се може проверити теза о умртвљивању и деисторизацији критичког класног приступа истраживању друштвених процеса.

Приклањање изразима „елита“ и „средња класа“ Лазић није успео да теоријски одбрани пошто није показао да се наводно „нове, настајуће елите“ и припадници „средње класе“, доиста не могу на прецизнији начин да буду идентификовани путем њиховог класног ситуирања у односу на различите слојеве или фракције одлазеће или наступајуће владајуће класе у локалним и светским размерама. Наводну погрешност одређења елита као делова владајуће класе у капитализму, Лазић је покушао да докаже тврдећи да делови припадника врха владајуће класе не припадају елити, односно да припадници елите не припадају врху владајуће класе. Прва тврдња се тиче припадника највиших слојева буржоазије који „живе без икаквог рада, од ренти“, па стога по Лазићу не припадају елити „јер не учествују активно у репродукцији претпоставки за производњу капитала“ (Лазић, 2011:44). Цитирани садржај Лазићеве аргументације указује да он или заборавља или негира да је конститутивни део дефиниције свих фракција буржоазије да паразитирају на неплаћеном вишку рада најамних радника, без обзира да ли се ово насилно отимање неплаћеног вишка рада, прикривено наводно једнаком тржишном разме-

ном, појављује у облику ренте, марже, профита или камате. У свим фазама успостављања, ширења и актуалних покушаја очувања капиталистичких односа производње друштвеног живота, припадници крупне земљопоседничке, трговачке и банкарске буржоазије, играли су и даље играју врло активну улогу, чак и ако је та активност сведена на одлагање криза хиперакумулације капитала кроз одржање одређеног нивоа платежно способне непроизводне луксузне потражње. Уместо да детаљније образлаже и доказује другу тврдњу да је „релативно распрострањено да ... припадници политичке или културне елите... не припадају буржоазији као класи“, Лазић само у белешци напомиње да може да буде „плодно – па и неопходно – да се даље диференцирају делови елита („административна, војна, полицијска и судска елита унутар политичке, индустријска, финансијска итд. унутар економске и сл.“, Лазић, 2011:44). Овакво избегавање довођења у везу делова елита са одговарајућим деловима владајуће класе је тим чудније када знамо да је Лазић само неколико страница раније и сам закључио да мада се „контрола над ресурсима не задржава нужно само у границама владајуће друштвене класе... она мора управљати знатном већином ресурса неопходних за репродукцију датих услова репродукције живота, да би се уопште називала владајућом“ (Лазић, 2011:32). За историјско релациону анализу појава одвајања својине средстава за производњу од непосредног управљања њоме, деоничарства запослених или директора и осталих високо образованих стручњака без власништва деоница у капиталистичким друштвима, с једне стране, те појава укрупњавања „малих приватника“ и све безобзирније приватизације друштвене и државне својине од стране припадника и рођака делова номенклатуре у друштвима реално постојећег социјализма, с друге, примеренији су појмови ситне предузетничке и ситне високо образоване буржоазије, националне, компрадорске и финансијске буржоазије, дакле нижег и вишег слоја владајуће класе капиталиста, него што су то појмови које Лазић уводи у анализу („владајуће елите“ и „некадашњи средњи слојеви“, 2011:63 и даље). Појам класе није подеснији од појма елите само за истраживање „општијих питања“ успостављања, репродукције и мењања неког начина производње, него и за истраживање питања „конкретних актера непосредних друштвеноисторијских процеса репродуковања или мењања друштвених односа“ (Лазић, 2011: 45). Ни у најкраћем тренутку „прелазног периода“, који, поменимо узгред, почиње далеко раније од последње деценије двадесетог века у коју Лазић хронолошки смешта прелазни период „блокиране трансформације“ (Лазић, 2011: 59), онај део припадника колективногласничке класе који оба-ви „конверзију својих ранијих монополских друштвених положаја у приват-

ни капитал“, односно припадници свих класа који било који облик колективне својине или ситну приватну својину, претворе у крупну капиталистичку приватну својину, примењујући комбинацију насилног и преварантског деловања, не постају део неке нове „елите“, него одмах постају део заправо старе, а не нове, класе капиталиста. „Прелазни период“, дакле, односи се само на кашњење промене правних норми за стварним променама власничких односа, али ово заостајање је често одликовало првобитно успостављање и (поновно) ширење капиталистичких односа.

Треба имати у виду да је преображај или „конверзија“ делова историјски претходеће владајуће класе у делове историјски следеће владајуће класе, константа класне предисторије човечанства. Стога за довршавање рестаурације (полу)колонијалних капиталистичких односа не треба употребљавати еуфемизам „настанка нових класних односа“. Приклањање конфликтно функционалистичком приступу афирмативној анализи „модернизујућег“ деловања најактивнијих слојева владајуће класе, тзв. елита, у смеру ширења и учвршћивања наводно „нових“ либералних (заправо старих, ни у једном периоду тзв реално постојећег социјализма потпуно елиминисах, капиталистичких) политичких и економских односа, може се протумачити као израз практичко-политичког реформистичког класног интереса дела високо образоване ситне буржоазije, да се што боље позиционира у затеченим, у светским размерама доминантно капиталистичким друштвеним односима израбљивања, тлачења и животног угрожавања (више у Вратуша, 2010: 62-64). У прилог оваквог тумачења можемо још једном да цитирамо самог Лазића: „...постсоцијалистички преображај не представља епохалну историјску промену... пошто је општи завршни облик промене већ утврђен доминирајућим окружењем капиталске репродукције друштва“ (59-60). Опет, ни помена о теоријској, а камоли практичној, историјској могућности радикално друкчијег „завршног облика промене“ кроз класну борбу, који још увек није „већ утврђен“. Напротив, нуде нам се искључиво нормативистичко политолошки формулисане констатације без трага класног приступа њиховом тумачењу, да „**начела** 'вашингтонског консензуса' (стабилизација, приватизација, реструктурирање, отварање према светском тржишту) ... са десетак година закашњења ... на унутрашњем плану имплементира **политички режим (држава)**, успостављен 2000. године на аналогним **принципима** укључивања у светски **поредак држава**, уз поштовање тренутно **важећих норми** (глобални **политички поредак**, који регулишу **међународне организације** под патронатом **доминантне силе...**“ (Лазић: 2011: 64, наглашавање ВВ)

## **6. О фрагментацији, атомизацији, ауторитарности и неспособности радничке класе и осталих „губитника“ транзиције у Србији да спознају и бране властите класне интересе**

Неизбежна теоријска надопуна опредељивања за конфликтно функционалистички приступ афирмативној анализи модернизујућег деловања најактивнијих горњих слојева владајуће класе, тзв. елита, у смеру ширења и учвршћивања либералних тржишних (капиталистичких) односа, јесте конфликтно функционалистички приступ потенцирању пасивности и негирању самосталног делатног потенцијала најнижих слојева подређених класа, највећих „губитника“ довршавања процеса рестаурације (нео)колонијалног капитализма. Приклањање конфликтно-функционалистичком теоријско-методолошком оквиру истраживања и системски интегративном интересу пре истраживања, отежава истраживачу, а често га и потпуно спречава, да поред репродукције класне поделе рада у оквиру саме радничке класе у облику конкуренције на фрагментираним тржишима рада и бирократизације руководства тзв радничких партија и синдиката, уочи и помогне све облике револуционарног самоорганизованог деловања модерног недовољно запосленог најамног робља у смеру остваривања универзално ослобађајућег интереса за укидањем класне поделе рада. Одустајање од еманципаторског истраживачког интереса предиспонира истраживаче промене класних односа да превиде почетке револуционарног самоорганизовања делова радничке класе и критички оријентисане високо образоване ситне буржоазије. Код нас, на пример, социолози су углавном прећутали успостављање и ширење мреже Координационог одбора радничких протеста у Србији (2009), чији је основни циљ координисање борбе против деиндустријализације и масовног затварања радних места као последице компрадорске приватизације државне и друштвене својине. Опредељење за капиталистичке реформе и вредности слободног тржишта и представничке вишепартијске демократије, шта више, као што нас поучава историја радничког покрета, предиспонира на овај начин опредељене делове ситне буржоазије да се придруже гушењу револуционарних побуна израбљиваних, потлачених и животно угрожених.

Корисно је у овом смислу задржати се на анализи податка да је Фондација Фридрих Еберт (ФЕС, "Friedrich Ebert Stiftung") била кључни организатор трибине под називом који почиње насловом књиге Младена Лазића *Чекајући капитализам*: „Улога крупног капитала у демократизацији српског друштва“. Ова трибина је одржана 15.06.2011 (Позив на трибину, 2011), шест дана након завршетка округлог стола „Улоге радничке класе у демократизацији“ и међународне конференције „Изазови политичког образовања у Срби-

ји и региону“ одржане од 7. до 9. јуна такође у Београду (Политика је посао, 2011). Обе трибине су одржане уз су-организацију часописа *Време*, а у склопу обележавања 15 година рада ове фондације у Србији. Проста рачунска операција нам открива да је свој политичко просветарски рад фондација Фридрих Еберт започела у Србији управо у време почетака организовања „масовних грађанских протеста“, у којима је радничка класа, према налазима истраживача ауторитарна и склона недемократском колективизму и егалитаризму, учествовала са само 2%, пошто наводно у својој политичкој необразованости, није била у стању да разазна свој стварни интерес. Истраживачки налаз да је индекс материјалног положаја нарочито мање квалификованог дела радничке класе био за нијансу виши у периоду кућене „блокиране трансформације“ (Лазић, 2011: 157, графикон 1) указују да је радничка класа сасвим добро предвидела да је хваљена „демократизација“ и „деблокирана трансформација“ у корист компрадорски побуржоажених делова класе колективних власника и окрупнеле старе и нове ситне буржоазије, супротна њеном класном интересу.

Сетимо се да је сам Фридрих Еберт био председник Социјалдемократске партије Немачке од 1913. године, који је августа 1914 предводио тзв умерене посланике социјалдемократске партије у парламенту да гласају за ратне кредите као наводно одбрамбену меру против аутократског режима у Русији (Eberhard Pikart, 1966: 58+). Социјалдемократи који су остали уверени да је рат средство империјалног освајања крупног капитала, издвојили су се 1916. у групу Спартаковаца. Еберт је са социјалдемократима ушао у владу коју је формирао Принц Максимилијан од Бадена октобра 1918. када је постало јасно да је Немачка изгубила рат, а Спартаковци су приступили револуционарном покрету немачких радника. Почетком новембра 1918., Еберт се залагао за очување монархије под другим монархом како би избегао социјалну револуцију коју „мрзи као грех“ како је изјавио принцу Максиму захтевајући његову резигнацију и абдикацију немачког цара. Ебертов партијски колега Шайдман (Scheidemann) који је такође хтео да избегне социјалну револуцију по сваку цену, на дан проглашења абдикације 9. новембра је прокламовао Немачку републику како би контрирао проглашењу „Слободне социјалистичке републике“ Спартаковаца на челу са Карлом Либкнехтом (Karl Liebknecht). Настала је привремена социјалистичка влада под руководством Еберта. Еберт се није колебао да пошаље армију под командом Министра одбране Густава Носкеа (Gustav Noske) и Фрајкорпсовце (*Freikorps*, паравојна организација ратних ветерана) да угуше устанак радника незадовољних мерама привремене владе 15. јануара 1919. Том приликом су убијени Карл Либкнехт и

Роза Луксембург. Пошто се окупила уставотворна скупштина у Вајмару фебруара 1919., Еберт је изабран за првог председника немачке републике. Мада су немачки радници заштитили Ебертову владу од десничарског пуча фрајкороваца 1920. организујући генерални штрајк националних размера, Еберт се опет није колебао да поново употреби армију и делове Фрајкорпса који су већ почели да користе свастику као свој симбол и који су касније постали угледни чланови Националсоцијалистичке партије Немачке. Поново су употребљени за крваво гушење револуционарне побуне радника организованих у радничке савете којима су се придружили немачки комунисти у индустријском центру Рур („*Vom Arbeiterführer zum Reichspräsidenten – Friedrich Ebert (1871–1925)*“, б.г.).

Несумљиве разлике у конкретно-историјским околностима класне борбе након Првог светског рата и у наше време, не би требало да нас спрече да уочимо да већ траје Трећи светски рат за реколонизацију света у потрази за екстра-профитима или увећаним отимањем неплаћеног вишка рада од огромне већине модерних најамних робова, као одговор малобрајне светске владајуће класе крупног финансијског капитала на секуларну тенденцију пада просечне профитне стопе и актуално експлозивно манифестовање системске кризе хиперакумулације паразитског рентијерског капитала.

Од уредника часописа који је са ФЕС био су-организатор Трибине одржане 15. јуна, дознајемо шта би одговорио на питање аутор књиге *Чекајући капитализам* о улози крупног капитала у демократизацији српског друштва да је учествовао на тој трибини: „Често се из наших јавних расправа, каже Лазић, може закључити да би прелазак Србије у капиталистички поредак био много бржи и сигурнији када би знатно већи део наше економије био у власништву страних великих корпорација – тако што би оне осигурале не само бржи економски раст него и чвршће утемељење демократских политичких установа. Док се за први део става може рећи да је углавном тачан (иако не потпуно, у том смислу, што је страни капитал, по дефиницији, изразито покретан, па може отићи онако како је и дошао, уз озбиљне економске последице), за други део исказа се пре може рећи да је углавном нетачан. Наиме, страни капитал је равнодушан према политичком поретку све дотле док су услови за стицање профита повољни (као што данас видимо по разлици с којом се поступа према Либији и, рецимо, Саудијској Арабији). А једино домаћа буржоазија има трајнији интерес за успостављање и очување демократског поретка. Другим речима, без снажне домаће буржоазије будућност демократије је неизвесна. С тог становишта, завршава Лазић, за Србију је данас суштински важна Европска унија (чланство у њој, или барем тежња члан-

ству), јер она споља намеће нужност демократских политичких институција“ (Жарковић, 2011).

Из наведеног цитата не можемо са сигурношћу да закључимо да ли би овај социолог оправдао „поступање крупног капитала према Либији“ као „спољашње наметање нужности демократских политичких институција“, као ни да ли би сврстао у снажну домаћу буржоазију која је по њему тако важна за будућност демократије у Србији, „бизнисмене“ Бранислава Грујића и Милана Бека који су учествовали на трибини посвећеној одговарању на ова питања. Према извештају *Б92* први бизнисмен се посредно сложио са социологом Лазићем изјављујући „Српски привредници и капиталисти су врло социјално и демократски оријентисани. Не видим разлога да неко оптужи наше предузетнике да су асоцијални или да немају социјалну одговорност према друштву“. Грујић се још zaloжио да и у Србији као и „у свим успешним земљама“ дође до договора политичке, предузетничке и интелектуалне елите о томе у ком правцу ће ићи даљи развој друштва. Други потенцијални представник домаће буржоазије се пожалио: „Због застарелих погона, учинак (ниско плаћеног српског) радника помножен са бројем сати постао је скупљи него у другим земљама, а такође послодавци се не осећају комфорно у амбијенту превелике и прескупе заштите који су наметнули синдикати“ („Српски социјалисти социјалдемократе“, 2011). Према извештају *Времена* са поменуте трибине Беко је још између осталог демантовао мит да српски привредници остварују привилегије путем корумпирања политичара и пожалио се: „Политичка олигархија феудализовала је све крупне националне ресурсе и рекет се креће одозго према доле и толико је опасна друштвена појава“ („Беко: У Србији смо сви рекетирани“, 2011).

Мада не можемо да са сигурношћу утврдимо класну припадност и занимање анонимног коментатора управо цитираних извештаја поводом трибине о улози крупног капитала у демократизацији српског друштва, можемо са великим степеном сигурности да тврдимо да је следећи цитат из овог коментара репрезентативан за мишљење „тихе већине“ тзв. „губитника“ и противника капиталистичке трансформације: „Како вас није срамота да тако нешто изјавите. Па у Србији нема ни политичара социјалдемократа, а немоли привредника. Радници су изгубили сва права која су стекли у 20. веку! Иживљавате се годинама над пошвеним људима и сада очекујете да саосећамо са вама. Када сте стекли своје богатство и како? Криво вам је што вас држава није заштитила у годинама кризе. Било је и нама криво што вас је годинама штитила, а нас довела на руб достојанства. Гори сте него робовласници. У робовласничком систему робови су имали стан и храну, док се данас за радника

који заради 16 хиљада динара не може рећи да има за основне потребе. Господо привредници и машина мора да се одржава, а не човек! Знате како се каже 'Иметак који се лако добије, не буде напослетку благословен!' Изгубили сте много? То Вам није ни припадало, али радници су изгубили више, па и ја међу њима, јер сам остала без посла. Какав је просечан српски привредник (част изузецима): необразован, неуљудан, нечовечан, умишљен. Манте се приче о вашој способности, обогатили сте се на туђој несрећи. То је прави удружени злочиначки подухват и кад-тад ћете за њега одговарати! (Кука и мотика, 2011)

### Закључак

Критичка анализа основних претпоставки студије *Чекајући капитализам*, репрезентативне за „врхунске националне научне домете“, потврдила је полазну претпоставку да одговори на кључне теоријско-методолошке дилеме везане за истраживање промена класне структуре и система друштвених односа у начелу и конкретно у Србији битно зависе од практичко-политичких избора истраживача који претходе истраживању, у овом случају групације социолога, класно укотвљених у друштвени положај и улогу високо образоване ситне буржоазије. Основни практичко-политички избор који истраживачи праве пре истраживања промена класне структуре и преображаја доминантних друштвених односа, без обзира да ли су тога потпуно свесни или нису, јесте избор којој ће друштвеној класи ставити на располагање своје стручно знање: 1) владајућој класи, да очува већ постојеће (нео)колонијалне капиталистичке односе производње и присвајања неплаћеног вишка рада; 2) су-припадницима ситне буржоазије, у настојању да се заједно домогну положаја „друштвено одговорније“ владајуће класе него што је то актуално владајућа класа; или 3) израбљиваној, потлаченој и општем разарању биолошких претпоставки преживљавања најизложенијој подређеној класи, чији се посебни класни интерес да се укине класна подела рада, једини може уопштити као дугорочни заједнички интерес човечанства. Другим речима, кључно питање је да ли ћемо себе уложити у покушај нормализације и легитимизације неправедног, недемократског и геноцидно екоцидног капиталистичког начина производње за приватни профит паразитарне финансијске олигархије, или ћемо, напротив, себе уложити у нови талас социјалне револуције за укидање класне поделе рада као камена темељца свих класних и разорних начина производње и новог покушаја успостављање друштвене производње употребних вредности средствима у друштвеној својини за задовољавање колективно договореног приоритета потреба на саветима слободно удружених произвођача и потрошача.

## ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ:

- Бекo: У Србији смо сви рекетирани (2011). <<http://www.naslovi.net/2011-06-15/vesti-online/beko-u-srbiji-smo-svi-reketirani/2610495>> 15.06.2011.
- Вратуша, В. (1993а). Протагонисти својинске трансформације у друштвеним системима источне, централне и југоисточне Европе с посебним освртом на случај Југославије. *Социолоија XXXV* (1): 53-68.
- Вратуша, В. (1993б). Теоријски спорови о генези, структури и перспективама 'реалног социјализма'. У: *Зборник Филозофској факултетеи - Сјоменица Војина Милића*, Београд: Филозофски факултет XVI: 381-411.
- Вратуша, В. (2010). Елите у постсоцијализму или компрадорска буржоазија у довршеној ресторацији периферног капитализма? *Национални иинџерес VI* (3): 51-80.
- Вујовић, С. (2011). Књига Младена Лазића *Чекајући кайиџализам*. <<http://www.rts.rs/page/radio/sr/story/1466/Radio+Beograd+3/922852/Knjiga+Mladena+Lazi%C4%87a+%E2%80%9E%C4%8Cekaju%C4%87i+kapitalizam%E2%80%9D.html>> 12. 7. 2011.
- Диркем, Е. (1981). *Васџиџање и социолоија*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Жарковић, Д. (2011). Чекајући капитализам. <<http://www.blic.rs/m/Vesti/Tema-Dana/254008/Cekajuci-kapitalizam>> 16. 05. 2011.
- Координациони одбор радничких протеста у Србији (2009). <<http://pokret.net/cms/index.php?page=koordinacioni-odbor-radnickih-protesta-u-srbiji>> септембар 2011.
- Кука и мотика. (2011). < [http://www.b92.net/biz/komentari.php?nav\\_id=519176#k5380761](http://www.b92.net/biz/komentari.php?nav_id=519176#k5380761) > 16. 6. 2011.
- Лазић, М. (2011) *Чекајући кайиџализам*. Београд: Службени гласник.
- Лењин, В.И. (1918/1975). О 'левој' детињарији и малограђанштини. У: *Дела*, т.28: 419-440. Београд: Југославија публик.
- Лењин, В.И. (1921/1976). Нова економска политика и задаци политичко-просветних комитета. У: *Дела*, т.34: 322-336. Београд: Југославија публик.
- Нова издања Службеног гласника. (2011). <<http://www.vreme.com/download.php/system/storage/pdf/1061glasn.pdf>> мај 2011.
- Позив на трибину. (2011). <<http://www.sam.org.rs/actuelles/info+tabla/story/430/Poziv+na+tribinu+%E2%80%9C%C4%8Cekaju%C4%87i+kapitalizam%3A+uloga+krupnog+kapitala+u+demokratizaciji+srpskog+dru%C5%A1tva%E2%80%9C+.html>> јун 2011.
- Политика је посао. (2011). <[http://www.danas.rs/dodaci/forum/politika\\_je\\_posao\\_cekamo\\_kapitalizam.723.html?news\\_id=217656](http://www.danas.rs/dodaci/forum/politika_je_posao_cekamo_kapitalizam.723.html?news_id=217656)> јун 2011
- Српски капиталисти социјалдемократе. (2011). <[http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2011&mm=06&dd=15&nav\\_id=519176](http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2011&mm=06&dd=15&nav_id=519176)> 15. 6. 2011.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. У: Richardson, J. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press.
- Eberhard, P. (1966) Der deutsche Reichstag und der Ausbruch des Ersten Weltkriegs. *Der Staat* (5): 58.
- Feyer, Heler, Markus. (1984) *Dictatorship over Needs*. Oxford: Basil Blackwell.
- Vom Arbeiterführer zum Reichspräsidenten – Friedrich Ebert (1871–1925). <[http://www.ebert-gedenkstaette.de/ebert\\_leben1918.html](http://www.ebert-gedenkstaette.de/ebert_leben1918.html)> ; <<http://www.fes.de/fulltext/historiker/00211005.htm>> септембар 2011.

**Vera Vratuša**  
University of Belgrade  
Faculty of Philosophy

*Summary*

## WAITING FOR CAPITALISM OR ANTI-CAPITALISTICALLY THINKING AND ACTING

*In this paper is sought the answer to the self-reflexive question which pose to themselves individually and collectively sociologists, as typical ideological representatives of highly educated petite bourgeoisie, in the conditions of systemic crisis of hyperaccumulation of capital in the world proportions: is it my/our job to contribute to normalization and legitimization of the (neo)colonial capitalism restoration completion in former countries of really existing socialism of the Second world, people's democracies of the Third World and peripheralised welfare states of the First world, or is it my/our job to critically reflect so far insufficiently successful attempts at abolition of capitalist relations of wage slaves' exploitation and permanent wars of occupation and destruction of life sustaining milieu for private profit, with the aim to find and apply more successful forms of collective self-governing control over social productive forces of humanity and of the exchange of matter with nature as our own un-organic body?*

*Key words: socialism, capitalism, class division of labor, elite, bourgeoisie, selfreflection*